
مبانی حاکمیت بر فضای سایبری در گام دوم انقلاب از منظر فقه حکومتی

سعید حسینی^۱

چکیده

مدیریت اسلامی «رسانه‌های پیشرفته و فراگیر»، از وظایف حکومت اسلامی به شمار می‌رود؛ که در توصیه دوم «بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی» بر این نکته تأکید شده است. هدف این پژوهش، بررسی مبانی مدیریت رسانه‌های سایبری در ارائه‌ی راهبرد کلی و راهکار عملی، با استفاده از رویکرد فقه حکومتی است. در این نوشتار با روش توصیفی-تحلیلی و با جستجو در منابع کتابخانه‌ای؛ راهبرد ایمن‌سازی همه‌جانبه‌ی فضای سایبر، با استناد به قواعد فقه شیعه ارائه شده است. در نتیجه، ایجاد امنیت اعتقادی، اخلاقی، جانی، روانی، مالی، اطلاعات شخصی و اطلاعات محرمانه‌ی ملی، در فضای سایبر از وظایف دولت اسلامی دانسته شده است؛ و علاوه بر ضرورت نظارت و پالایش، که یک رفتار سلبی و به نوعی انفعالی است؛ انجام رفتارهای ایجابی و با ماهیت ایجابی و پیشگیرانه، همانند هویت‌نمایی کاربران فضای سایبر نیز به عنوان راهکار عملی مشخص، به عنوان رهاورد رویکرد فقه حکومتی معرفی شده است.

واژگان کلیدی: گام دوم انقلاب، رسانه‌های سایبری، فقه حکومتی، ایمن‌سازی همه‌جانبه فضای سایبر.

۱. سطح ۴ حوزه علمیه و عضو هیئت علمی دانشگاه فرهنگیان
shahidmohammad.4101365@gmail.com

مقدمه

در چهلمین سالگرد انقلاب اسلامی، بیانیه‌ی مهمی از سوی مقام معظم رهبری، آیه الله خامنه‌ای علیه السلام صادر گردید، که همانند سایر سیاست‌های کلی ابلاغ شده از سوی ایشان، بر اساس وجوب اطاعت از ولی امر، لازم الاجرا می‌باشد. در توصیه دوم این بیانیه که پیرامون اخلاق و معنویت است، بر وظیفه سنگین دستگاه حاکمیت نسبت به برنامه ریزی برای مدیریت ابزارهای رسانه‌ای پیشرفته و فراگیر، تأکید شده است؛ که مصداق بارز این رسانه‌ها، رسانه‌هایی هستند که بر بستر فضای سایبر مورد استفاده قرار می‌گیرند. ایشان در دومین توصیه بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی می‌فرماید:

«ابزارهای رسانه‌ای پیشرفته و فراگیر، امکان بسیار خطرناکی در اختیار کانون‌های ضد معنویت و ضد اخلاق نهاده است و هم‌اکنون تهاجم روزافزون دشمنان به دل‌های پاک جوانان و نوجوانان و حتی نونهالان با بهره‌گیری از این ابزارها را به چشم خود می‌بینیم. دستگاه‌های مسئول حکومتی در این باره وظایفی سنگین بر عهده دارند که باید هوشمندان و کاملاً مسئولانه صورت گیرد. و این البته به معنی رفع مسئولیت از اشخاص و نهادهای غیرحکومتی نیست. در دوره‌ی پیش رو باید در این باره برنامه‌های کوتاه‌مدت و میان‌مدت جامعی تنظیم و اجرا شود» (امام خامنه‌ای، بیانیه گام دوم انقلاب ۱۳۹۷/۱۱/۲۲، <https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>)

باتوجه به این که بایسته‌های تمدن نوین اسلامی از رویکرد نوین و حکومتی به گنجینه‌ی فقه جعفری و جواهری به دست می‌آید؛ لازم است تا راهبرد و راهکار عملی مشخص و پیشنهاد شده از رویکرد فقه پژوهی حکومتی در زمینه مدیریت رسانه‌های سایبری کاوش گردد که در این پژوهش چنین امری دنبال می‌گردد. از این روی، سؤال اصلی پژوهش حاضر این است که «برای عملی کردن توصیه دوم بیانیه‌ی گام دوم انقلاب اسلامی در موضوع مدیریت رسانه‌های پیشرفته و فراگیر که مصداق بارز آن‌ها رسانه‌های سایبری هستند، چه راهبردی وجود دارد؟» و در همین رابطه دو سؤال فرعی نیز مطرح شده است:

«آیا راهبرد ایمن سازی جامع و کامل فضای سایبری یک راهبرد مبتنی بر فقه پژوهی حکومتی و تمدن ساز می باشد؟» و «چه راهکارهای سلبی و ایجابی ای برای مدیریت اسلامی رسانه های سایبری، مبتنی بر فقه پژوهی حکومتی پیشنهاد می شود؟»

۱. پیشینه تحقیق

از نیمه دوم قرن بیستم و با انحطاط ابعاد مختلف امنیت در سطح جهانی و بین المللی، مطالعات پیرامون امنیت رو به گسترش است (لک زایی، ۱۳۹۴، ص ۸). و از آن جا که انواع درهم تنیده ی امنیت در حکومت اسلامی مطلوب است (سیدباقری، ۱۳۹۷، ص ۲۷)؛ پژوهشگران فقه سیاسی، پیرامون وظایف حکومت اسلامی در تأمین تمام ابعاد امنیت در فضای فیزیکی، مطالعات گسترده ای انجام داده اند که در مجلات علمی علوم سیاسی و فقه سیاسی به رشته تحریر درآمده و منتشر شده اند (ر.ک: لک زایی و فاضلی، ۱۳۹۷، ص ۱۱۲؛ ورعی، ۱۳۹۷، ص ۱۲۶؛ حاج زاده و دیگران، ۱۳۹۵، ص ۲۵۷؛ شریعتمدار جزایری، ۱۳۷۹، ص ۷)؛ اما در حوزه ی مدیریت رسانه مخصوصاً در فضای سایبری، تحصیلات در مقطع دکتری در دانشگاه های ایران به تازگی و در دهه اخیر شروع شده است. البته پژوهش هایی در زمینه اخلاق زیستن در فضای سایبری و مبانی حقوقی و فقهی حریم خصوصی افراد و پالایش توسط حکومت، در مراکز هم چون مرکز مطالعات راهبردی فضای مجازی دانشگاه جامع امام حسین علیه السلام انجام گرفته و برخی پژوهش ها در مجلات علمی به چاپ رسیده است (ورعی، ۱۳۹۷، ص ۱۱۸؛ حسینی و برزویی، ۱۳۹۶؛ طباطبایی و لیالی، ۱۳۹۷، ص ۸۷؛ اسماعیلی و نصر اللهی، ۱۳۹۵، ص ۱۰). همچنین در فصل سی ام قانون مجازات اسلامی به جرایم رایانه ای پرداخته شده و مجازات های تعزیری اخلاص به ابعادی از امنیت مانند: امنیت اطلاعات سَرّی ملی و شخصی (مواد ۷۲۹ و ۷۴۰)، امنیت روانی و امنیت و آسایش عمومی (مواد ۷۴۶ و ۷۳۹)، امنیت اخلاقی (مواد ۷۴۲ و ۷۴۳)، امنیت جانی نسبت به تهدید، و ترغیب به خودکشی و اعمال خشونت آمیز (ماده ۷۴۳)، و امنیت حیثیت و آبرویی افراد (مواد ۷۴۴ - ۷۴۶)؛ بیان گردیده است (قانون مجازات اسلامی

مصوب ۱/۲/۱۳۹۲، فصل سی ام، ص ۳۱۹ - ۳۳۶)؛ اما بدیهی است که اکتفا کردن به رفتارهای بازدارنده‌ی حکومتی به شکل سلبی، موجب ترسیم روشن تمدن پایدار و برخاسته از فرهنگ اسلام نخواهد شد. در برخی مقالات به جهت‌گیری عدالت‌گستری و حکمت‌افزایی در رسانه‌های جدید اسلامی بر اساس نگاه مهدوی و به عنوان الگوی هنجاری رسانه مطلوب دولت اسلامی پرداخته شده است (باهنر و صمدی، ۱۳۸۹، ص ۱۶۳). اما در بیانیه‌ی گام دوم انقلاب اسلامی، تنظیم برنامه‌های جامع کوتاه مدت و میان مدت برای مدیریت رسانه‌های پیشرفته و فراگیر که مصداق بارز آن‌ها، رسانه‌های سایبری است؛ ضروری دانسته شده است. از این توصیه برداشت می‌شود که اکتشاف بایسته‌های راهبردی و راهکارهای عملیاتی به جهت مدیریت فضای سایبری، نیازمند پژوهش‌ها و قوانینی فراتر از قوانین کیفری در مورد جرائم رایانه‌ای و یا بیان الگوهای هنجاری است. درحالی که در میان مقالات و آثار علمی مرتبط با بایسته‌های فقهی مرتبط با فضای سایبر، به طور مشخص، راهبرد ایمن‌سازی همه جانبه فضای سایبر و همراه با ارائه راهکارهای ایجابی و عملیاتی که با رویکرد فقه حکومتی سند پژوهی شود، یافت نشد.

از طرف دیگر در سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه که از سوی ولی فقیه ابلاغ شده، در قسمت مربوط به فناوری اطلاعات و ارتباطات، بند ۳۳ و ۳۴ در کنار تأکید بر تأمین امنیت به عنوان یک راهبرد، برخی راهکارهای عملیاتی مانند بومی‌سازی شبکه و هویت‌نمایی کاربران نیز بیان شده است (خامنه‌ای، ۱۳۹۴/۴/۹).^۱ همچنین در نکات مورد توصیه‌ی اکید معظّم له در حکم انتصاب اعضای شورای عالی فضای مجازی، اهتمام ویژه

۱. ۳۳. توسعه‌ی محتوا در فضای مجازی بر اساس نقشه‌ی مهندسی فرهنگی کشور تا حداقل پنج برابر وضعیت کنونی و بومی‌سازی شبکه‌های اجتماعی. ۳۴. ایجاد، تکمیل و توسعه‌ی شبکه ملی اطلاعات و تأمین امنیت آن، تسلط بر دروازه‌های ورودی و خروجی فضای مجازی و پالایش هوشمند آن و ساماندهی، احراز هویت و تحول در شاخص ترافیکی شبکه به طوری که پنجاه درصد آن داخلی باشد (حسینی خامنه‌ای، ابلاغ سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه، (<https://www.leader.ir/fa/content/>) 13369

به سالم‌سازی و حفظ امنیت همه‌جانبه فضای مجازی کشور و نیز حفظ حریم خصوصی آحاد جامعه و مقابله مؤثر با نفوذ و دست‌اندازی بیگانگان در این عرصه به عنوان راهبردی مهم ذکر شده است و تدوین و تصویب نظام‌های امنیتی، حقوقی، قضایی و انتظامی مورد نیاز در فضای مجازی، از وظایف این شورا دانسته شده است (خامنه‌ای، ۱۳۹۴/۶/۱۴)؛^۱ در حالی که مقام معظم رهبری، بر اساس مبانی فقهی خود با رویکرد فقه حکومتی به طرح و بیان این سیاست‌ها پرداخته است و لزوم بررسی مبانی فقهی اندیشه‌های ایشان، ضرورت تحقیق حاضر را دوچندان می‌کند.

۲. مفاهیم تحقیق

۲.۱. رسانه‌های سایبری

رسانه به معنای هر آن چیزی است که برای رساندن و انتقال پیامی مورد استفاده قرار

۱. در بندهای پنجم تا دهم این ابلاغیه آمده است: «۵. تسریع در راه‌اندازی شبکه ملی اطلاعات پس از تصویب طرح آن در شورای عالی و نظارت مستمر و مؤثر مرکز ملی بر مراحل راه‌اندازی و بهره‌برداری از آن. ۶. اهتمام ویژه به سالم‌سازی و حفظ امنیت همه‌جانبه فضای مجازی کشور و نیز حفظ حریم خصوصی آحاد جامعه و مقابله مؤثر با نفوذ و دست‌اندازی بیگانگان در این عرصه. ۷. ترویج هنجارها، ارزش‌ها و سبک زندگی اسلامی ایرانی و ممانعت از رخنه‌ها و آسیب‌های فرهنگی و اجتماعی در این عرصه و مقابله مؤثر با تهاجم همه‌جانبه فرهنگی و نیز ارتقای فرهنگ کاربری و سواد فضای مجازی جامعه. ۸. احراز جایگاه و سهم مناسب برای اقتصاد دانش‌بنیان در فضای مجازی در چارچوب سیاست‌های اقتصاد مقاومتی کشور و برنامه‌ریزی همه‌جانبه برای بهبود شرایط کسب و کار مرتبط با فناوری‌های مجازی و بهره‌گیری از فرصت‌های اشتغال‌زایی و نیز رونق محتوا، خدمات و تجارت در این عرصه. ۹. توسعه محتوا و خدمات کارآمد و رقابتی منطبق بر ارزش‌ها و فرهنگ اسلامی ایرانی در تمامی قلمروهای مورد نیاز جامعه و جلب مشارکت‌های مردمی و بکارگیری ظرفیت‌های بخش خصوصی در این زمینه. ۱۰. تدوین و تصویب نظام‌های امنیتی، حقوقی، قضایی و انتظامی مورد نیاز در فضای مجازی. (حسینی خامنه‌ای، ابلاغ حکم انتصاب اعضای شورای عالی فضای مجازی، ۱۳۵۴۲: <https://www.leader.ir/fa/content/>)

می‌گیرد و رسانه‌های سایبری، ابزارهایی می‌باشند که با فن‌آوری‌های جدید ساخته می‌شوند و در بستری موسوم به فضای سایبری و یا مجازی به کار گرفته می‌شوند. فضای سایبر^۱ معادل دنیای مجازی^۲ قرار داده شده است. این واژه در کاربرد رایج آن در ایران بیانگر محیطی است که در بستر اینترنت ایجاد شده و دارای دو ویژگی اصلی اشتراک گذاری و تعامل اطلاعاتی است. به همین منظور، به گستره‌ی فضای مجازی به اختصار «فاوا» (فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات) گفته می‌شود (شریفی دوست و واحد جوان، ۱۳۹۸، ص. ۴). به عبارت دیگر محیطی غیر فیزیکی از ارتباطات تعاملی و فکری از طریق شبکه‌ی رایانه‌ای و بر بستر دیجیتال را فضای سایبر می‌خوانند (اسماعیلی و نصر اللهی، ۱۳۹۵، ص. ۸). در این بحث باید توجه نمود که استفاده از لفظ مجازی به معنای غیر واقعی نیست و مجاز در این استعمال به معنای غیر فیزیکی است و لذا می‌بایست گفت: واقعیت مجازی و واقعیت فیزیکی (عاملی، ۱۳۹۰، ص. ۲۴).

۲.۲. فقه حکومتی

«فقه حکومت» دانشی است که متکفل بیان وظایف دستگاه حاکمیت و استنباط احکام شرعی تکلیفی و وضعی آن از منابع فقه می‌باشد. همان‌طور که «فقه افراد» وظایف مکلفین را در حیطه‌ی رفتارهای هر فرد انسان به طور معین معرفی می‌کند؛ هرچند ممکن است به شخصیت حقیقی و یا حقوقی افراد نظر داشته باشد (ر. ک: مرتضوی نژاد و میرباقری، ۱۳۹۶، ص. ۱۲۶-۱۳۰ و ۱۴۴). اما اصطلاح «فقه حکومتی» بیانگر یک رویکرد در روند فقه پژوهی است. رویکرد حکومتی در فقه، یک نظریه درباره روش استنباط است و به فقیه توصیه می‌کند تا در مقام استنباط احکام فقهی، با لحاظ مبانی همچون گسترش قلمرو دین به عرصه اداره جامعه، اجرای تمام احکام سعادت بخش اسلام در یک نظام حکومتی را مد نظر قرار دهد (ضیائی فر، ۱۳۹۰، ص. ۷). در این رویکرد تمام احکام فقهی اعم از فقه

1. cyber space

2. virtual world

عبادات (فقه الصلاة، فقه الحج و...)، فقه معاملات (فقه التجاره، فقه النکاح و...) و فقه حکومت (فقه القضا، فقه الجزا و...) با نگرش حکومتی بررسی می‌شوند. به این معنا که تأثیر احتمالی و حتمی هر حکم در کیفیت مطلوب اداره‌ی نظام معاش و معاد انسان‌های مهذب و تشکیل جامعه‌ی توحیدی لحاظ گردد؛ و هر فرد در قالب جامعه‌ای به هم پیوسته و در هویت جمعی آن نگرسته می‌شود. (مشکانی سبزواری و سعادت، ۱۳۹۲، ص ۱۰۶؛ غلامی و میراحمدی، ۱۳۹۳، ص ۸۶).

۳. مبانی نظری تحقیق

بر اساس مبانی نظری اسلام، مهم‌ترین هدف از تشکیل حکومت، بسترسازی برای اقامه‌ی توحید فردی و اجتماعی و اجرای احکام الهی است؛ و استقرار نظم، امنیت و عدالت، از مقدمات ضروری آن به شمار می‌روند (خامنه‌ای، ۱۳۹۷، ص ۱۵۵-۱۶۰؛ ورعی، ۱۳۹۷، ص ۱۲۲-۱۲۶)، که دستیابی کامل به این اهداف، در حکومت مهدوی عجل الله تعالی فرجه‌ه تحقق خواهد یافت (صرامی، ۱۳۹۷، ص ۵۷-۶۰). به تعبیر دیگر در اندیشه اسلامی، سیاست، خادم شریعت است و سیاست متعالیه به دنبال تربیت خلیفه الهی است (لک زایی و دلیر، ۱۳۹۱، ص ۷۲). این دیدگاه در اصول کلی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران [فصل اول] (نظر پور، ۱۳۸۹، ص ۴۸ و ۶۴-۷۸)، سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت (حسین نژاد و ایزدی فرد، ۱۳۹۶، ص ۸۸)،^۱ و بیانیه‌ی گام دوم انقلاب اسلامی، ابلاغ شده از سوی رهبر معظم انقلاب (خامنه‌ای، ۱۳۹۷/۱۱/۲۴)،^۲ انعکاس یافته است. در حالی که مبنای مذکور در تقابل کامل با نظریه‌های اومانستی و لیبرالیستی است. به این معنا که هدف حکومت غیر الهی، ایجاد رفاه و استفاده‌ی حداکثری از مواهب مادی و محصولات تکنولوژی تلقی شده، و همچنین نحوه‌ی طراحی این محصولات، همسو با هدف یادشده تصویر می‌گردد (ر. ک: شبان‌نیا، ۱۳۹۵، ص ۴۳-۵۳؛ واعظی، ۱۳۸۶، ص ۲۱-۲۶). بر این اساس، در

1. <https://www.leader.ir/fa/content/22262/>.

2. <https://www.leader.ir/fa/content/22734/>.

طراحی سخت افزاری، نرم افزاری، و چیستی شکل و محتوای فضای سایبر، و همچنین در سبک زندگی در فضای سایبر، تأثیر مبانی فقه سیاست و مدیریت، خود را نشان می‌دهد و از آن جا که برداشتن گام دوم انقلاب به سوی تمدن نوین اسلامی که تحقق آن از آرزوهای پیشوایان الهی می‌باشد، نیازمند تدوین بایسته‌ها و آموزه‌های فقه شیعی است؛ ضرورت فقه پژوهی با رویکرد حکومتی در زمینه مدیریت رسانه‌های سایبری و عمل به توصیه دوم از بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، روشن می‌گردد.

در روش‌شناسی فقه، تقسیم‌بندی سه‌گانه‌ی فقه موضوع محور، فقه نظام محور و فقه سرپرستی مطرح گردیده (مرتضوی نژاد و میرباقری، ۱۳۹۶، ص ۱۱۹)؛ و اتخاذ رویکرد سوم به منظور پیشگیری از انفعال فقه در برابر طراحی‌های سبک زندگی مبتنی بر مدرنیته، و به عنوان یکی از مقدمات ضروری در تمدن‌سازی اسلامی و تنها روش صحیح فقه پژوهی [به عنوان اصلی‌ترین دانش مستند به دین و کانون هدایت جامعه] ضروری شمرده شده است (مشکانی سبزواری و سعادت، ۱۳۹۲، ص ۱۰۶؛ خلف خانی، ۱۳۹۵، ص ۴۱). در فقه سرپرستی جامعه به عنوان یک کل متغیر و متحرک، و با تأثیر و تأثر درونی اجزاء خود بر یکدیگر، مورد تصرف حکومت قرار می‌گیرد و طراحی چیستی و مقادیر تمایلات اخلاقی و ذائقه‌ی عموم اعضای جامعه، مهم‌ترین لایه‌ی تصرف در جامعه است (خلف خانی، ۱۳۹۵، ص ۴۴). و در واقع علاوه بر نگرش کلان و منسجم به نظامات اقتصادی، سیاسی، تربیتی و...؛ حرکت تکاملی و اختیاری فرد و جامعه، در سه لایه‌ی فردی، اجتماعی و تاریخی، سرپرستی می‌شود که نیازمند ارتقاء فقه در ناحیه‌ی مبانی کلامی، فلسفه‌ی فقهی و فلسفه‌ی اصولی دانسته شده است (مرتضوی نژاد و میرباقری، ۱۳۹۶، ص ۱۰). اتخاذ رویکرد فقه حکومتی نتایج متعددی دارد که از جمله‌ی آن‌ها، توجه به کارآمدی و میزان اثربخشی احکام و قوانین است؛ که در فقه فردگرا، صرفاً شروط فعلیت احکام لحاظ می‌شوند. و همچنین با این رویکرد، رجوع به اصول عملیه و مخصوصاً «أصالة الإحتیاط» بسیار کاهش خواهد یافت. زیرا قوانین حقوقی که به جهت اجرا در محیط جامعه وضع می‌شوند، به

صراحت و قاطعیت نیاز دارند (ضیائی فر، ۱۳۹۰، ص. ۲۵).

بنابراین دو رویکرد فقه حکومتی و فقه فردگرا، در موضوع، هدف، روش و مبانی با یکدیگر تفاوت‌هایی دارند که این اختلاف رویکردی، دارای ثمرات عملی قابل توجهی می‌باشد. و به نظر می‌رسد کشف راهکارهای بستر ساز و ذائقه پرور در زایش سبک زندگی و تولد تمدن از آن، و در نتیجه تأثیر تربیتی و سرپرستی حاکمیت بر آحاد جامعه می‌بایست مبتنی بر مبانی انسان‌شناختی، هستی‌شناختی، ارزش‌شناختی و معرفت‌شناختی اسلامی باشد و با هدف پرورش انسان در همه ابعاد جسمی و روحی و همچنین فردی و اجتماعی او صورت گیرد. که این بایسته‌های کلی و اصول تربیت در سطح حاکمیت به عنوان مربی و عامل تربیتی و سرپرستی، در ماهیت و چیستی روش‌های تربیتی حاکمیت تأثیر جدی دارد.

به منظور استکشاف مجدد احکام فقهی با رویکرد فقه حکومتی از منابع فقهی‌ای که غالباً با رویکرد فقه فردگرا تولید شده‌اند، انجام اموری لازم دانسته شده است. به طور مثال: استخراج مبانی از روبنا به زیربنا و استنباط نظام مقاصد شریعت، استنباط و اتخاذ منطق حجیت به جهت هماهنگ‌سازی فهم‌های دینی، و استفاده کارآمدتر از عقل و مصلحت (خلف خانی، ۱۳۹۵، ص. ۴۰ و ۴۷؛ غلامی و میراحمدی، ۱۳۹۳، ص. ۱۰۳). که توجه به مقوله‌ی تشخیص مصالح احکام اولیه و ثانویه در عین خطیر بودن، حائز اهمیت بسیار زیادی است؛ تا جایی که رأس هرم فقه اسلامی، مصلحت دانسته شده است (شاگری، ۱۳۹۲، ص. ۱۱۹). البته در فقه شیعه استحسان مبنای استنباط نمی‌باشند و کشف ظنی مقاصد شریعت، توان اثبات حکم شرعی را ندارد (سبحانی، ۱۳۹۴، ج ۲، ص. ۸۱) که یکی از مفاسد آن، عرفی شدن دین است. اما در هدایت‌گری جامعه به سوی مصالح نفس الامری و تولید موضوع احکام، می‌توان توجه به مقاصد شریعت را ضروری دانست. و به طور مشخص در بحث حاضر، قرار دادن فضای سایبری به منزله فضای زیست حقیقی و ایده گرفتن از بایسته‌های مدیریت فضای غیر مجازی برای مدیریت فضای مجازی یک راهکار مبتنی بر

مقاصد شریعت است؛ با این توضیح که مقصود شارع از جعل حکم، تنظیم معاش انسان در شئون زندگی در جهت سعادت بخشی برای اوست، و فهم ارتکازی و عرفی مخاطبین احکام اسلام در بحث اعمال حاکمیت بر فضای زندگی سایبری، تنزیل مذکور را مسلم می‌داند و محل اجرای احکام را فضای زندگی می‌داند؛ درحالی که در استظهار از ادله مربوط به فضای زندگی فیزیکی الغای خصوصیت می‌کند. البته بدیهی است که در هر تنزیلی چشم پوشی از اختصاصات و امتیازات ممکن نیست و موضوع شناسی تخصصی نسبت به فضای سایبر را لازم دارد.

۴. راهبرد برآمده از فقه پژوهی حکومتی در مدیریت رسانه‌های سایبری

بر پایه آموزه‌های قرآن کریم، امنیت یکی از بزرگترین موهبت‌های الهی است (قریش، ۴؛ نحل، ۱۱۲؛ انفال، ۲۶؛ فصلت، ۴۰؛ انعام، ۸۲). و بسیاری از فقیهان متقدم و فقه پژوهان معاصر، مقاصد اصلی شریعت و وظایف حاکمیت اسلامی در راستای اجرا و عینیت بخشی به شریعت را زیر چتر گسترده و چند بعدی امنیت گنجانده‌اند (صرامی، ۱۳۹۷، ص. ۶۰؛ ورعی، ۱۳۹۷، ص. ۱۲۶). شهید اول و فاضل مقداد - قدس سرهما - در استنباطی جامع نسبت به قواعد و ارکان شریعت اسلام، بیان می‌دارند که: شریعت با احکام عبادات، معاملات و قضا و شهادات، برای حفاظت و بقای دین، جان، مال، نسب، و عقل و عقلانیت انسان، و به تعبیر دیگر تأمین امنیت در موارد یاد شده، نازل گردیده است (عاملی مکی، ۱۴۰۰ق، ج ۱، ص. ۳۴ - ۳۹؛ حلی سیوری، ۱۴۰۳ق، ص. ۶۰ - ۶۳). و بر اساس حکمت‌هایی تشریح احکام الهی که در روایات وارد شده^۱ (نهج البلاغه، حکمت ۲۵۲؛ ابن بابویه شیخ صدوق، ۱۳۷۸ق، ج ۲، ص. ۹۹ - ۱۳۲؛ و ۱۳۸۵، ج ۲، ص. ۵۹۲)؛ برداشت این دو فقیه یاد شده وجیه می‌نماید؛ زیرا از این روایات این طور برداشت می‌شود که، فلسفه تشریح

۱. مانند روایت مبسوط فضل بن شاذان نیشابوری از امام رضا - علیه السلام - که بسیاری از فقها و حدیث شناسان همانند شیخ اعظم انصاری (قده) این روایت را صحیح می‌دانند و به آن عمل کرده‌اند (ر.ک: انصاری دزفولی، ۱۴۳۱ق، ج ۲، ص. ۱۱ و ۴۴).

حدود، قصاص و تعزیرات، احکام قضا و شهادات، وجوب جهاد و امر به معروف و نهی از منکر، حرمت فحشا و تعدی به مال و آبرو و وجاهت افراد دارای احترام، حرمت کذب و نشر اکاذیب و مطالب گمراه کننده، حرمت نوشیدن مسکرات و غنا، احکام مدنی مربوط به خانواده و روابط زوجین و والدین و فرزندان و احکام مدنی مربوط به بازار و بسیاری دیگر از آموزه‌های فقهی اسلام، تأمین ابعاد مختلف امنیت مگلفین اعم از امنیت جانی، مالی، آبرویی، اخلاقی، اعتقادی و فکری، روانی، و اطلاعاتی می‌باشد (همان).

در پژوهش‌های فقهی مرتبط با حکم به وجوب پالایش فضای سایبری^۱ به جهت سرایت دادن «حکم به وجوب تأمین امنیت همه جانبه بر عهده حکومت»، نسبت به فضای مجازی و سایبری، به قواعد فقهی همچون قاعده «نفی ضرر»، «وجوب حفظ نظام»، «حرمت نشر کتب ضلال»، «حرمت یاری رساندن و معاونت بر اثم و گناه»، «نفی سبیل» استناد شده است و در استفاده اصولی از این قواعد برای فضای سایبری از الغاء خصوصیت عرفی و یا قیاس اولویت و فحوا کمک گرفته شده است (ر.ک: اسماعیلی و نصراللهی، ۱۳۹۵، ص ۶۲ - ۷۰؛ طباطبایی و لیالی، ۱۳۹۷، ص ۹۰ - ۱۰۰).

یکی از مستندات روایی «راهبرد ایمن سازی فضای سایبری»، فرمایش امیر المؤمنین - علیه السلام - در باب تأمین امنیت در جامعه مخصوصاً نسبت به راه‌های ارتباطی، است که از وظایف اصلی حکومت اسلامی و فلسفه تشکیل آن یاد شده است. ایشان می‌فرماید: «خدایا تو می‌دانی که جنگ و درگیری ما برای به دست آوردن قدرت و حکومت و دنیا و ثروت نبود، بلکه می‌خواستیم نشانه‌های حق و دین تو را به جایگاه خویش باز گردانیم، و در سرزمین‌های تو اصلاح را ظاهر کنیم، تا بندگان ستم‌دیده‌ات در امن و آمان زندگی کنند، و قوانین و مقررات فراموش شده تو بار دیگر اجراء گردد» (نهج البلاغه، خطبه ۱۳۱). در این بیان نورانی یکی از فلسفه‌های تشکیل حکومت اسلامی تأمین امنیت مردم معرفی شده است. در جای دیگر می‌فرماید: «در حالی که مردم به زمامداری نیک یا بد، نیازمندند، تا

مؤمنان در سایه حکومت، به کار خود مشغول و کافران هم بهرمنند شوند، و مردم در استقرار حکومت، زندگی کنند، به وسیله حکومت بیت المال جمع آوری می‌گردد و به کمک آن با دشمنان می‌توان مبارزه کرد. جاذبه‌ها امن و امان، و حق ضعیفان از نیرومندان گرفته می‌شود، نیکوکاران در رفاه و از دست بدکاران، در امان می‌باشند» (نهج البلاغه، خطبه ۴۰). در این بیان، لزوم تأمین امنیت راه‌های ارتباطی به صراحت بیان شده است. که با الغای خصوصیت عرفی از راه‌ها و اماکن فیزیکی، می‌توان فضای ارتباطی و زیستی در محیط سایبر را مشمول کلام امام دانست. زیرا عرف مخاطب کلام امام - علیه السلام - با دقت در عناصر قوام بخش مفاهیمی همچون فضای زندگی شهری و فضاهای ارتباطی بین شهری، «احساس امنیت از سوی محیط پیرامون» را که مقدمه رفتار ارادی و بندگی آزادانه و مانع تعدی و ظلم می‌شود را عنصر قوام‌بخش می‌یابد، و در نظر عرف، محیط سایبری برای زیستن متناسب خود، با محیط زیست فیزیکی، از حیث تأمین ابعاد امنیتی متناسب هر فضا و در حیطه مکنت و توان حاکمیت تفاوتی وجود ندارد. وانگهی با توجه به قابلیت‌های فضای سایبری برای تحصیل دانش و یا فعالیت‌های اقتصادی و اکتساب و داد و ستد مالی، هیچ تفاوتی میان امنیت حوزه نشریات و یا بازار در فضای سایبری و غیر آن وجود ندارد. بلکه از جهاتی تأمین امنیت و جلوگیری از ضرر رساندن افراد در فضای سایبری اولویت دارد (طباطبایی و لیالی، ۱۳۹۷، ص. ۹۰ و ۱۰۰)؛ زیرا قابلیت انتشار مطالب با سرعت و وسعت زیاد، همانطور که می‌تواند در مسیر توحید و بندگی سهولت و آسانی را به دنبال داشته باشد، می‌تواند به آسانی ضررها و نامنی‌های نظامی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اخلاقی، اقتصادی و روانی را به دنبال داشته باشد که نسبت به نا امنی‌های مرتبط با فضای فیزیکی بسیار بیشتر است. به طور مثال افشا شدن اسرار محرمانه شخصی در فضای مجازی به طوری گسترده و خارج از کنترل است که اعاده‌ی حیثیت در بسیاری از موارد ناممکن است. و یا ترویج خشونت و ارباب مردم در این فضا به آسانی و گستردگی ای بسیار بیشتر نسبت به فضای فیزیکی صورت می‌گیرد.

مقام معظم رهبری علیه السلام نیز با توجه به بنای عقلا و اینگونه احادیث، تأمین امنیت همه جانبه فضای سایبری و ارتباطات مجازی را همانند وجوب ایمن سازی راه‌ها و جاده‌ها، بر حکومت، لازم و واجب می‌داند. ایشان در بیانات خود می‌فرماید:

«یکی وزارت ارتباطات [است]. این فضای مجازی امروز از فضای حقیقی زندگی ما چند برابر بزرگ‌تر شده؛ بعضی‌ها اصلاً در فضای مجازی تنفس میکنند؛ اصلاً آنجا تنفس میکنند، زندگی‌شان در فضای مجازی است. جوانان هم سروکار دارند با فضای مجازی، با انواع و اقسام چیزها و کارها، با برنامه‌های علمی‌اش، با اینترنتش، با شبکه‌های اجتماعی‌اش، با مبادلات و امثال اینها سروکار دارند؛ خب، اینجا لغزشگاه است. هیچ‌کس نمی‌گوید آقا جاده نکش. اگر شما در يك منطقه‌ای جاده‌ای لازم دارید، خیلی خب، جاده بکش، جاده‌ی اتوبان هم بکش اما مواظب باش! آنجایی که ریزش کوه محتمل است، آنجا محاسبه‌ی لازم را بکنید. ما به دستگاه‌های ارتباطی خودمان، به مجموعه‌ی وزارت ارتباطات و شورای عالی مجازی - که بنده از آن هم گله دارم - سفارشمان این است. ما نمی‌گوییم این راه را ببندید؛ نه، اینکه بی‌عقلی است. يك کسانی نشسته‌اند، فکر کرده‌اند، يك راهی باز کرده‌اند به‌عنوان این فضای مجازی و به قول خودشان سایبری؛ خیلی خب، از این استفاده کنید منتها استفاده‌ی درست بکنید؛ دیگران دارند استفاده‌ی درست میکنند؛ بعضی از کشورها طبق فرهنگ خودشان این دستگاه‌ها را قبضه کرده‌اند. ما چرا نمی‌کنیم؟ چرا حواسمان نیست؟ چرا رها میکنیم این فضای غیرقابل کنترل و غیرمنضبط را؟ مسئولند، یکی از مسئولین هم همینها هستند؛ دستگاه وزارت ارتباطات است.

(خامنه‌ای، ۱۳/۲/۱۳۹۵، ۱۴۸۴۳، <https://www.leader.ir/fa/content/>)

در ادامه به گونه‌های امنیت^۱ و ضرورت ایجاد امنیت فراگیر با رویکرد فقه حکومتی

۱. ابعاد امنیت در چهار سطح فردی، عمومی، ملی و بین‌المللی قرار دارند و اقسام امنیت عبارتند از: جانی، مالی، آبرویی، فکری، فرهنگی و مذهبی، روانی، قضائی، نظامی، زیست‌محیطی، شغلی و اقتصادی، و سیاسی. (بهرامی، ۱۳۸۲، ص ۱ - ۳؛ حاج‌زاده و دیگران، ۱۳۹۵، ص ۲۵۵ - ۲۶۸). البته برخی

اشاره می‌گردد:

۱.۴- امنیت اعتقادی و مذهبی

می‌توان از روایات دال بر حرمت تولید، نگهداری، نسخه برداری، انتشار، اجاره، خرید و فروش کتب حاوی مباحث گمراه‌کننده یا همان «کتب ضلال» (انصاری دزفولی، ۱۴۳۱ق، ج ۱، ص ۲۳۳ - ۲۳۸)، الغای خصوصیت کرده و حرمت امور فوق را در مورد سایت‌ها، کانال‌ها و منابع دیجیتال و اینترنتی گمراه‌کننده، استنباط کرد. به همین ترتیب می‌توان از تنقیح مناط در حکم حرمت ساخت، نگهداری، خرید و فروش صلیب و بُت (موسوی خمینی، ۱۴۳۵ق، ج ۱، ص ۱۶۴ و ۲۶۹) و یا حرمت قبول ولایت از طرف جائز (همان، ج ۲، ص ۱۶۷)، حرمت تولید و انتشار هرآنچه موجب گمراه‌سازی اعتقادی و رواج آن در جامعه می‌شود را، نتیجه گرفت؛ که این حکم در مورد فضای سایبر نیز صدق می‌کند.

۲.۴- امنیت اخلاقی

ادله‌ی فقهی حرمت فحشا، لهو، غنا، استعمال مُسکرات و آلات قمار و مانند آن (انصاری دزفولی، ۱۴۳۱ق، ج ۱، ص ۱۱۶ - ۱۱۸ و ج ۲، ص ۴۱ و ۱۱۷) بدون نیاز به الغای خصوصیت و یا تنقیح مناط، شامل موضوعات این احکام در فضای سایبر می‌باشند.

پژوهشگران ابعاد امنیت را در هفت بُعد «نظامی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اخلاقی، اقتصادی، و قضایی» دسته بندی نموده‌اند (افتخاری و شهباز، ۱۳۹۸، ص ۳۱۹). به نظر می‌رسد گذشته از گفتگوهایی که در مورد ابهام داشتن و یا عدم ابهام در مفهوم شناسی تخصصی امنیت وجود دارد (شریعتمدار جزایری، ۱۳۷۹، ص ۶). خطر از دست دادن هرآنچه مطلوب انسان است، به نحوی او را آزرده خاطر و نگران می‌کند؛ و هرآنچه بقای آن امور مطلوب را تضمین می‌کند، به او آرامش و احساس امنیت می‌دهد. بنابراین بسته به ارزشگذاری و تعیین امور مطلوب البته با توجه به جهان بینی انسان، گستره و ابعاد امنیت تعیین می‌شوند (ر.ک: لک زایی و فاضلی، ۱۳۹۷، ص ۱۱۲) و موضوع امنیت، کاستن از تهدیداتی است که ارزش‌های گران قدر را هدف قرار داده‌اند (اسماعیلی، ۱۳۹۷، ص ۸ - ۹؛ صرامی، ۱۳۹۷، ص ۵۱).

همان‌طور که قرار دادن فضای فیزیکی برای انجام گناه به صورت اجاره و یا مجانی حرام است (انصاری دزفولی، ۱۴۳۱ق، ج ۱، ص ۱۲۳ و ۳۸۵؛ ج ۲، ص ۵۳)، فراهم کردن امکان ارتکاب محرمات فوق و مانند آن در فضای سایبر نیز، با الغای خصوصیت عرفی حرام می‌باشد. و بر اساس قاعده‌ی «تعزیر» از وظایف حتمی و بدیهی حکومت اسلامی، انجام پالایش و جلوگیری نسبت به انتشار و ترویج هر آن چیزی است که با اخلاق حسنه و مخصوصاً عفت جنسی آحاد جامعه منافات دارد (اسماعیلی و نصراللهی، ص ۶۵ - ۶۷). در حالی که دادن‌إذن به پیام‌رسان‌های فحش‌رسان داخلی و خارجی، در حال حاضر در اختیار دولت و حکومت اسلامی است و بر اساس قاعده فقهی «حرمت اعانت و یاری بر گناه» می‌توان گفت هرچند قصد عرفی بر ارتکاب معصیت را در استفاده از این قاعده شرط بدانیم (انصاری دزفولی، ۱۴۳۱ق، ج ۱، ص ۱۳۶)، یا وقوع فعل مورد اعانت را در مفهوم اعانت و یاری قید بزنیم (موسوی خویی، ۱۴۳۴ق، ج ۱، ص ۲۴۸)، در این جا عرف، مسئولین حاکمیت را دارای قصد شأنی می‌داند و نگاه کلان و حکومتی به فقه به روشنی بر حرمت سهل‌انگاری مسئولین در پالایش قضاوت می‌کند (طباطبایی و لیالی، ۱۳۹۷، ص ۹۷). از طرف دیگر علاوه بر وجوب نهی و رفع منکر، وجوب دفع منکر مورد تأیید عقل مستقل است و در کلام برخی ستون‌های فقاهت مورد استناد واقع شده است (انصاری دزفولی، ۱۴۳۱ق، ج ۱، ص ۱۴۱). شیخ اعظم انصاری (قده) معتقد است در جایی که می‌دانیم فردی اهتمام به معصیت دارد و در شرف انجام فعل حرام است، و در صورتی که مانع معصیت او نشویم ارتکاب حرام قطعی است، و مانع ایجاد کردن ما سبب و علت تامه در عدم صدور حرام است؛ از باب قاعده لطف و حکم عقل عملی و همچنین ادله نقلی^۱، دفع منکر واجب است (انصاری دزفولی، ۱۴۳۱ق، ج ۱، ص ۱۴۱ - ۱۴۳). هرچند برخی فقها این بیان را مطابق

۱. «فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ لَوْ لَا أَنَّ بَنِي أُمَّيَّةَ وَجَدُوا لَهُمْ مَنْ يَكْتُبُ وَ يَجِبِي لَهُمُ الْفَيْءَ وَ يُقَاتِلُ عَنْهُمْ وَ يَشْهَدُ جَمَاعَتَهُمْ لَمَا سَلَبُونَا حَقَّنَا وَ لَوْ تَرَكْتَهُمُ النَّاسُ وَ مَا فِي أَيْدِيهِمْ مَا وَجَدُوا شَيْئاً إِلَّا مَا وَقَعَ فِي أَيْدِيهِمْ؛ الْحَدِيثُ» (حرّعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۷، ص ۱۹۹).

ظاهر کلام مشهور دانسته‌اند ولی معتقدند حکم عقل به وجوب دفع منکر فقط در مواردی است که عدم تحقق آن‌ها مورد اهتمام شارع است، مانند تعرّض به جان و مال و آبروی محترم و هدم اساس دین و شکسته شدن شوکت و آیهت مسلمین، و ترویج بدعت‌های گمراهان (موسوی خویی، ۱۴۳۴ق، ج ۱، ص ۲۵۲). و موضوع شناسی فقهی نسبت به وضعیت کنونی فضای سایبری غیر بومی، نشان می‌دهد قدر متیقن ذکر شده در کلام محقق خویی (قده) یعنی مفاسدی که نبود آن‌ها مورد اهتمام شارع است، در فضای سایبری رها شده‌ی فعلی رخ می‌دهند.

۴. ۳-) امنیت روانی عموم جامعه

به طور کلی تخویف و ترساندن مؤمن از محرّمات الهی است (حرّ عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۲، ص ۳۰۳؛ انصاری دزفولی، ۱۴۳۱ق، ج ۲، ص ۱۰۹) و همان‌طور که در آیات ۶۰ تا ۶۲ سوره‌ی احزاب وارد شده، مجازات کسانی که با شایعه پراکنی [در مصادیق گوناگون مانند گرانی و یا حمله دشمن در آینده نزدیک و...] تزلزل، ترس، دلهره و اضطراب عمومی ایجاد می‌کنند، لعن الهی و اعدام می‌باشد. در کریمه‌ی فوق، ابزار این اضطراب آفرینی، اطلاق اصولی دارد و شامل ایجاد ناامنی روانی با استفاده از فضای سایبر نیز می‌شود. کریمه‌ی فوق با اعلام مجازات سنگین اعدام، درصدد بازدارندگی حداکثری می‌باشد که اعمال آن از وظایف واجب حاکم شرع است. در حکمی دیگر اجماع فقهای امامیه بر استحقاق اجرای حدّ اعدام، نسبت به کسی که با اشتهار سلاح، مرتکب اخافه‌ی عمومی شده است، منعقد گردیده (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۴۱، ص ۵۶۴) و با الغای خصوصیت عرفی از فضای فیزیکی به فضای سایبری، می‌توان در مورد افرادی که به طور مثال با اشتهار سلاح و تهدید و انتشار تصاویر آن در فضای سایبر موجب دلهره عموم جامعه می‌شوند، به چنین حکمی قائل شد. در نتیجه ممانعت از فعالیت تعرّض کنندگان به آرامش روانی مردم در بستر فضای سایبر، و تعقیب و مجازات مجرمین، بر حکومت واجب است.

۴.۴- امنیت آبرویی آحاد کاربران

ادله‌ی فقهی حرمت غیبت، سخن‌چینی، تتبع از لغزش‌های مؤمنین، استهانه و خار کردن مؤمن، تشبیب و ابراز عشق به زن مؤمن و عقیف و ذکر محاسن او، شایع کردن گناه سرّی و پنهان افراد (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۲، ص ۲۷۵ - ۲۷۹ و ۳۰۶؛ انصاری دزفولی، ۱۴۳۱ق، ج ۱، ص ۱۷۷ و ۳۲۷، و، ج ۲، ص ۱۱۱ - ۱۱۴)؛ شامل ارتکاب این امور در فضای سایبر نیز می‌شود؛ و در صورتی که تخریب شخصیت افراد محترم و تعرّض به عرض و آبروی ایشان در فضای سایبر به نحو خصوصی و یا عمومی انجام شود، با شکایت آن فرد، وظیفه‌ی مجازات بر عهده‌ی دستگاه حاکمیت است. (ر.ک: ورعی، ۱۳۹۷، ص ۱۱۸) و ایجاد ساز و کاری که بستر ناامن سازی روانی و آبرویی توسط مجرمان، را از بین ببرد و یا نا امن کند، بر عهده‌ی حاکمیت است (سید باقری، ۱۳۹۷، ص ۳۰ - ۴۲).

۴.۵- امنیت مالی و اقتصادی

در این مقوله از چند زاویه می‌توان سخن گفت. به طور مثال، طراحی قالب و نحوه‌ی دسترسی به صفحات اینترنتی توسط حکومت می‌تواند به گونه‌ای باشد که موجب نگرانی کاربر در استفاده از اینترنت و مصرف بیهوده از ذخیره‌ی اینترنت خریداری شده‌ی او گردد. چه به صورت کم شدن ناگهانی از ذخیره‌ی اینترنت کاربر در اثر فریب وی توسط برخی اپلیکیشن‌ها، و چه به سبب گران فروشی دولت به مردم و ارائه‌ی اینترنت در استفاده‌های داخلی اما با اخذ مبالغی متناسب با پهنای باند اینترنت بین‌الملل. در این مورد ایمن سازی فضای سایبر، همانند ایمن سازی فضای فیزیکی از وظایف حکومت می‌باشد؛ زیرا جلوگیری از هدر رفت سرمایه‌های مردم از وظایف حکومت اسلامی است (انصاری دزفولی، ۱۴۳۱ق، ج ۲، ص ۱۰۴ - ۱۰۶).

از زاویه‌ی دیگر، ایجاد بازار تجاری ایمن، از نظر قیمت گذاری اجناس، جلوگیری از تدلیس، تغیر، و غش در معرفی کالاها در تجارت اینترنتی، از وظایف اقتصادی حتمی حکومت اسلامی بوده، و تخلف از قوانین حکومتی مستوجب تعزیر است (نهج‌البلاغه،

نامه ۵۳)؛ تا محیط کسب و کار امنیت اقتصادی داشته باشد. به طور مثال یکی از کسب‌های حرام در اسلام، «نجش» می‌باشد. به این معنا که فروشنده با شخص ثالثی توافق کند که او در حین تجارت فروشنده با خریدار، تقاضای خرید کالا با قیمت بالاتر کند و بدین ترتیب قیمت کالا را بالاتر جلوه دهد. این توافق حد اقل در جایی که با قصد اضرار به مسلمین صورت بگیرد، حرام بوده و وجهی هم که در قبالتش دریافت می‌شود، حرام بوده و از نظر ضمان در حکم غصب می‌باشد (موسوی خویی، ۱۴۳۴ق، ج ۱، ص ۵۹۰؛ انصاری دزفولی، ۱۴۳۱ق، ج ۲، ص ۶۱). چنین موضوعی در فضای سایبر هم اتفاق می‌افتد و مفسد «نجش» یعنی تلبیس و غش (فریبکاری)، و اضرار به مشتری که مناط این حکم هستند (همان)، به وضوح مترتب می‌گردند.

۴. ۶- امنیت حریم خصوصی و اطلاعات محرمانه کاربران

اسلام حریم خصوصی را معتبر شمرده و شرط جواز ورود به حریم مسکونی و اختصاصی غیر را، تحصیل اذن او دانسته است (نور، ۲۷ - ۲۸ و ۵۹). و با نهی از تجسس، تفتیش، استراق سمع و بصر و افشاء سر، بر این حکم به شدت تأکید نموده است (حسینی و برزویی، ۱۳۹۶، ص ۱۱۹ - ۱۳۱؛ سیدباقری، ۱۳۹۷، ص ۳۴ - ۳۶). همچنین بر اساس روایات صادر از پیامبر و اهل بیت علیهم‌السلام و اجماع فقها، در صورتی که فردی با نگاهش به حریم خصوصی افراد تجاوز کرده و اشراف و اطلاع حاصل کند و دفع او متوقف بر آسیب جسمانی و یا قتل او شود؛ خون او هدر است (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۴۱، ص ۶۶۰). که این موضوع در مورد فضای سایبر نیز صدق می‌کند و با الغای خصوصیت عرفی، حریم خصوصی کاربران، مشمول این حکم می‌شود (حسینی و برزویی، ۱۳۹۶، ص ۱۲۶).

از این روی، فراهم کردن امکان حفاظت از حریم خصوصی افراد، بر حکومت واجب بوده و عقوبت متجاوزان سایبری به حریم اختصاصی افراد، ضروری است. همان‌طور که پیامبر اعظم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در ماجرای سمرة بن جندب، با حمایت از حفظ حریم خصوصی مرد انصاری و خانواده اش، دستور به ریشه‌کنی درخت سمرة دادند و فرمان حکومتی‌ای صادر

کردند تا راه سوء استفاده‌ی متجاوزان و ضرر رسانندگان برای همیشه بسته شود (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۵، ص ۴۲۹؛ موسوی خمینی، ۱۴۳۱ق، ج ۳، ص ۵۳۳).

۴.۷- امنیت جانی

تبلیغ و ترویج خودکشی و رفتارهای خشونت‌آمیز و آسیب‌زا و یا فعالیت‌های تروریستی، که تهدید جانی محسوب می‌شوند؛ از تهدیدات ناامن‌کننده‌ی فضای سایبر نسبت به امنیت جانی محسوب می‌شوند. و از آنجا که یکی از اصلی‌ترین وظایف حکومت اسلامی، تأمین امنیت جانی مردم در محیط زندگی شان است، جلوگیری از انتشار این گونه مطالب و جلوگیری از فعالیت‌ها و ارتباطات تروریستی در فضای سایبر، بدون اشکال واجب است. و در صورتی که در این زمینه کوتاهی شود، ممکن است گفته شود: مقصرانی که در تأمین امنیت جانی مردم عامداً کوتاهی کرده و با اجازه به فعالیت جانیان، به نوعی به آن‌ها کمک کرده‌اند، مجرم شناخته می‌شوند. در روایتی وارد شده است: «هرکس بر قتل مؤمنی - هرچند با کوچکترین کلمه‌ای - کمک کند، خدا را ملاقات خواهد کرد در حالی که بر پیشانی او ثبت شده است: فردی که ناامید از رحمت خداست» (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۲، ص ۳۰۵). همانند کسانی که جاده‌ای را باز می‌کنند در حالی که می‌دانند مسیر همواری برای سارقان و قاتلان فراهم کرده‌اند. در حالی که شرط احداث آن جاده، تأمین امنیتش توسط دستگاه حاکمیت اسلامی است.

۴.۸- امنیت اطلاعات محرمانه ملی

استناد به قاعده‌ی فقهی «نفی سبیل و سلطه‌ی کفار بر مؤمنین» (بجنوردی، ۱۴۳۰ق، ج ۱، ص ۱۸۷ - ۱۹۳)، لزوم حفظ عزت و اقتدار مؤمنین در برابر دشمنان و لزوم تجهیز تمام نیروها در مقابل بیگانگان (منافقون، ۸؛ انفال، ۶۰)، وجوب حفظ اطلاعات اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و... از دستبرد بیگانگان و ممانعت از جاسوسی و شکست اطلاعاتی در فتنه‌های منافقان (توبه، ۴۷؛ و ۱۰۷)، که حتی منجر به تخریب مسجد ضرار شد (سبحانی،

۱۳۸۶: ص ۸۸۲)؛ ضرورت مقابله‌ی حکومت اسلامی با اشراف اطلاعاتی و انجام عملیات داده‌کاوی بیگانگان^۱ نسبت به مسلمین را ثابت می‌کند.

۵. راهکارهای برآمده از فقه پژوهی حکومتی در مدیریت رسانه‌های سایبری

راهکارهای فقهی و سپس قانونی قابل طرح در راهبرد ایمن سازی همه جانبه فضای سایبری به دو دسته راهکارهای سلبی یا همان پالایش و راهکارهای ایجابی و بسترساز تقسیم می‌شوند. راهکار سلبی پالایش که اولین اقدام در جهت تأمین امنیت در گونه‌های فوق است، هرچند یک اقدام انفعالی محسوب می‌شود، و بر اساس رویکرد فقه حکومتی و تمدن‌ساز نباید به آن اکتفا کرد؛ اما با وجود آن منافاتی ندارد. در مورد راهکارهای ایجابی باید گفت: همانطور که در سیره معصومین - علیهم‌السلام - آمده است، در فنون و روش‌های دفاعی و نظامی به خرد جمعی اعتنا می‌کردند (سبحانی، ۱۳۸۶، ص ۶۱۳-۶۱۵؛ صالح زاده، ۱۳۹۴، ص ۱۳۳) و تولید دانش و نظریه علمی بر اساس تجارب عقلانی بشر مورد سفارش قرار گرفته است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۸، ص ۱۸)؛ اما همانطور که بیان شد، ملاحظه مبانی و اصول اسلامی سرپرستی و تربیت و همچنین توجه به مقاصد شریعت، در چپستی روش‌های اجرایی و عملیاتی اداره زیست جمعی انسان ضرورت حتمی دارد. بنابراین بر اساس روش‌های عقلانی موافق اهداف شریعت، می‌توان راهکارهای ایجابی مدیریت رسانه‌های سایبری در تأمین تمام ابعاد امنیت را استخراج کرده و به عنوان راهکار اجرایی مستند به فقه حکومتی و با تفسیر سرپرستی پیشنهاد نمود.

در مورد تأمین امنیت اعتقادی و مذهبی و همچنین اخلاقی، می‌توان گفت: وظیفه‌ی حاکمیت در عرصه انتشار کتاب‌های الکترونیکی و مطالب اینترنتی، انجام پالایش^۲ و جلوگیری از فعالیت رسانه‌های سایبری منتشر کننده‌ی مطالب گمراه‌کننده در عرصه اعتقادات مذهبی و به تعبیری مرزداری از مرزهای ایدئولوژیک است؛ همان‌طور که مرزبانی و

1. datamining
2. filtering

تأمین امنیت سرزمینی واجب و ضروری است (اسماعیلی و نصراللهی، ۱۳۹۵، ص ۶۲ - ۷۰). البته راهکار ایجاد امنیت اعتقادی، تنها راهکار سلبی فوق الذکر نمی باشد؛ بلکه با استفاده از فرصت های فضای سایبر، مانند دسترسی سریع و آسان، می توان جلسات علمی و کرسی های نظریه پردازی و آزاد اندیشی را با رعایت چارچوب های مخصوص آنها، در فضای سایبر برقرار نمود. با توجه به این که در تضارب آراء و اندیشه ها، رأی و نظر صواب متولد می شود و حق از باطل متمایز می گردد (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ ق، ص ۱۵۸) با انتشار مباحث استدلالی متقن و فراهم کردن بستر و محیطی برای مباحثات دینی، ذائقه ی عموم جامعه، منطقی شده و از اعتماد به مراجع فکری نامطمئن خودداری می کند. و حمایت مادی و معنوی از پیام رسان ها و سایت های ترویج دهنده ی آموزه های اخلاقی در قالب متن، صوت و فیلم کوتاه، و توسعه ی محتوا، راهکار ایجابی پیش روی حاکمیت اسلامی در جهت تأمین امنیت اخلاقی است.

برخی از راهکارهای عملی برای استحکام امنیت روانی و آبرویی در فضای سایبری، عبارتند از: یک: هویت نمایی کاربران فضای مجازی، به صورتی که هیچ کس نتواند بدون اظهار هویت واقعی خود، تبادل اطلاعاتی کند همان طور که در فضای زیست اجتماعی غیر مجازی، حضور مرموز و ناشناس، ناپسند بوده و موجب اسائه ادب و احساس نا امنی است. دو: بازنشر مجازات مجرمین و اخلال وارد کنندگان به آرامش روانی مردم در فضای سایبر، به صورتی که زنده باشد و در حکم حضور و شهود مؤمنین بر مجازات های کیفری نیازمند انجام در ملاء عام، محسوب گردد.

در مورد تأمین امنیت مالی و اقتصادی نیز همان راهکارهای عقلایی مورد امضای شرع در فضای فیزیکی پیاده می شوند. به طور مثال راه های پیشگیری از غش در معامله، اسراف در وقت و هزینه و ناامنی نسبت به سرقت در فضای غیر مجازی قابلیت الگوگیری برای مدیریت فضای مجازی به منظور پیشگیری از معایب و مفسد اقتصادی است. بنابراین بر حکومت اسلامی واجب است تا بر محیط تجارت سایبری نظارت کرده و در یک رفتار

ایجابی، بستری فراهم کند تا اولاً، قالب صفحات اینترنتی صرف حداقل وقت و هزینه را بر کاربران تحمیل کند؛ ثانیاً، محتوای تجاری در معرفی کالاها و قیمت‌ها، مورد نظارت و بازرسی باشند؛ و ثالثاً امنیت رمزهای اینترنتی و حساب‌های مالی مردم تأمین شود.

در مورد امنیت اطلاعات مسلمین نیز باید گفت: همانطور که در فضای غیر مجازی حفظ اطلاعات طبقه بندی شده در گذشته با طراحی روش‌های نامه‌نگاری امن و استفاده از خاتم (مُهر) و مانند آن صورت می‌گرفته، بر اساس موضوع شناسی رسانه‌های سایبری و امتیازات این فضا نسبت به فضای غیر مجازی، ایده‌ی شبکه ملی اطلاعات با تعریف خاص آن، یعنی به وسیله ایجاد زیرساخت‌ها و امکانات الکترونیکی و فضایی برای تشکیل و توسعه اینترنت ملی، راهکار ایجابی مورد استفاده در حال حاضر جهان است (کهوند، ۱۳۹۵، ص. ۲۳-۳۰) و با مقاصد شریعت که همانا قاعده نفی سیل است، سازگاری دارد.

نتیجه‌گیری

تأمین امنیت همه جانبه توسط حکومت اسلامی، یک راهبرد مبتنی بر اجتهاد با رویکرد فقه حکومتی است که به جهت تحقق گام دوم انقلاب اسلامی، مدیریت ابزارهای رسانه‌ای فراگیر همچون فضای سایبر، را ممکن می‌سازد. از منظر فقه حکومتی باید گفت: ایجاد امنیت اعتقادی و مذهبی، امنیت اخلاقی، امنیت روانی، امنیت آبرویی، امنیت مالی و اقتصادی، امنیت حریم خصوصی، امنیت جانی و امنیت اطلاعات محرمانه‌ی ملی در فضای سایبر، توسط حاکمیت، واجب و ضروری است؛ و بر اساس رویکرد فقه حکومتی و تمدن ساز، علاوه بر رفتارهای سلبی حکومت مانند جرم‌انگاری و پالایش، انجام رفتارهای ایجابی نیز ضرورت دارد. باتوجه به مبحث گونه‌شناسی ابعاد امنیت فضای سایبری، و بر اساس الگوگیری از بایسته‌های مدیریت فضای غیر مجازی و البته با توجه به امتیازات فضای سایبر، برخی راهکارهای عملیاتی مدیریت رسانه‌های سایبری به ترتیب زیر پیشنهاد می‌گردد:

پالایش محتوای منافی طهارت فکر، روح و روان به صورت هوشمند و کامل انجام

شود؛

طراحی قالب فضای استفاده برای کاربران شبکه‌های اجتماعی، سایت‌های خبری و مانند آن به نحوی باشد که هویت کاربران و مراجع بارگذاری اطلاعات معلوم و مورد تأیید قانونی باشند؛

فضای آزاداندیشی زیر نظر دبیرخانه حمایت از کرسی‌های نظریه پردازی، نقد و مناظره در بستری فراهم شود تا با تضارب آراء و نمایان شدن نقاط قوت و ضعف افکار متفاوت، سخن و اندیشه حق خود نمایی کند و ناقدین گفتگوها جلسات را برای این هدف راهبری کنند؛

امنیت حریم خصوصی و اطلاعات محرمانه ملی با راه اندازی شبکه ملی اطلاعات، فراهم شود؛

فعالیت‌های اقتصادی با حضور اتاق‌های بازرگانی و اصناف و بدون توطئه برای افزایش قیمت‌ها؛ و همچنین با نظارت مراجع قضائی صورت گیرد.

منابع

۱. قرآن کریم، ترجمه فولادوند، محمد مهدی، تهران: دارالقرآن الکریم، ۱۴۱۵ق.
۲. نهج البلاغه، ترجمه سید علی نقی فیض الاسلام، بی چا، تهران: موسسه انتشارات، ۱۳۷۸.
۳. ابن بابویه شیخ صدوق، محمد بن علی، (۱۳۷۸ق)، عیون اخبار الرضا علیه السلام، اول، تهران: نشر جهان.
۴. ابن بابویه شیخ صدوق، محمد بن علی، (۱۳۸۵ش)، علل الشرایع، اول، قم: کتابفروشی داوری.
۵. اسماعیلی، محسن و محمد صادق نصر اللهی، (۱۳۹۵ش)، پالایش فضای مجازی، حکم و مسائل آن از دیدگاه فقهی، مجله پژوهشی دین و ارتباطات، سال ۲۳ ش ۴۹.
۶. اسماعیلی، محسن، (۱۳۹۷ش)، حق بر امنیت و همگانی بودن آن، مجله ترویجی فقه حکومتی، سال ۲، ش ۵.
۷. افتخاری، اصغر و حسن شهباز، (۱۳۹۸ش)، کالبد شکافی ابعاد امنیت از منظر آیه الله مهدوی کنی، مجله پژوهشی دانش سیاسی، سال ۱۵، ش ۳۰.
۸. انصاری دزفولی، مرتضی، (۱۴۳۱ق)، کتاب المکاسب، چهاردهم، قم، مجمع الفکر الاسلامی.
۹. باهنر، ناصر و مجتبی صمدی، (۱۳۸۹ش)، بررسی مؤلفه غایت شناختی الگوی هنجاری رسانه‌های جدید اسلامی؛ تحلیلی بر تأثیر نگاه مهدوی در ترسیم الگوی رسانه مطلوب اسلامی، مجله پژوهشی مشرق موعود، سال ۴ ش ۱۶.
۱۰. بجنوردی، محمد حسن، (۱۴۳۰ق)، القواعد الفقهیة، چهارم، قم، دلیل ما.
۱۱. بهرامی، محمد، (۱۳۸۲ش)، قرآن و مسئله امنیت ملی، مجله پژوهشی پژوهش‌های قرآنی، ش ۳۵.
۱۲. تمیمی آمدی، عبد الواحد، (۱۴۱۰ق)، غرر الحکم و درر الکلم، دوم، قم: دار الکتب الاسلامی.
۱۳. حاج‌زاده، هادی و دیگران، (۱۳۹۵ش)، جایگاه امنیت نظام سیاسی در فقه امامیه با تأکید بر مرجع امنیت، مجله پژوهشی تحقیقات بنیادین علوم انسانی اسلامی، ش ۳.
۱۴. حسینی، مهدی و محمدرضا برزویی، (۱۳۹۶ش)، مبانی و مؤلفه‌های فقهی حمایت از حریم خصوصی افراد در فضای مجازی، مجله پژوهشی مطالعات حقوق بشر اسلامی، سال ۶ ش ۱۳.
۱۵. حسین نژاد، سید مجتبی و علی اکبر ایزدی فرد، (۱۳۹۶ش)، فقه الکترونیک در الگوی اسلامی

- ایرانی پیشرفت، مجله پژوهشی مطالعات الگوری پیشرفت اسلامی ایرانی، سال ۵ ش ۹.
۱۶. حسینی خامنه‌ای، سید علی، (۱۳۹۷ش)، ولایت و حکومت، پنجم، قم: صهبا.
۱۷. حلی سیوری، مقداد بن عبد الله، (۱۴۰۳ق)، نضد القواعد الفقہیہ علی مذهب الامامیہ، اول، قم: کتابخانه آیه الله مرعشی.
۱۸. خامنه ای، سید علی، (۱۳۹۴ش)، بنگرید به: <https://www.leader.ir/fa/content/13369>
۱۹. خامنه ای، سید علی، (۱۳۹۴ش)، بنگرید به: <https://www.leader.ir/fa/content/13542/>
۲۰. خامنه ای، سید علی، (۱۳۹۷ش)، بنگرید به: <https://www.leader.ir/fa/content/22734/>
۲۱. خامنه ای، سید علی، (۱۳۹۵ش)، بنگرید به: <https://www.leader.ir/fa/content/14843/>
۲۲. خلف خانی، علی، (۱۳۹۵ش)، بررسی و تحلیل مؤلفه‌های نظریات حوزه فقه حکومتی، مجله تخصصی پژوهشنامه فقهی، سال ۴ ش ۲.
۲۳. زاهدی، عاطفه [گردآورنده]، (۱۳۹۶ش) قانون مجازات اسلامی، دهم، تهران: جنگل.
۲۴. سبحانی، جعفر، (۱۳۹۴ش)، الوسیط فی اصول الفقه، هشتم، قم، امام صادق علیه السلام.
۲۵. سبحانی، جعفر، (۱۳۸۶ش)، فروغ ابدیت، بیست و پنجم، قم: بوستان کتاب.
۲۶. سید باقری، سید کاظم، (۱۳۹۷ش)، ساز و کارهای تأمین امنیت روانی در فقه سیاسی، مجله ترویجی فقه حکومتی، سال ۲، ش ۵.
۲۷. شاکری، طوبی، (۱۳۹۲ش)، فقه حکومتی فرامذهبی با تحلیل قاعده‌ی التعزیر بما یراه الحاکم، مجله پژوهشی فقه مقارن، سال ۱ ش ۱.
۲۸. شبان نیا، قاسم، (۱۳۹۵ش)، فلسفه سیاست، سوم، قم: مؤسسه آموزشی امام خمینی علیه السلام.
۲۹. شریعتمداری جزایری، آیه ا...، (۱۳۷۹ش)، امنیت در فقه سیاسی شیعه، مجله پژوهشی علوم سیاسی، سال ۳، ش ۹.
۳۰. شریفی دوست، حمزه و وحید واحد جوان، (۱۳۹۸ش)، درس‌نامه اخلاق در فضای مجازی، اول، قم: معارف.
۳۱. صالح زاده، اکرم، (۱۳۹۴ش)، مشورت در سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، مقالات همایش علمی - پژوهشی سبک زندگی اهل بیت علیهم السلام.
۳۲. صرامی، سیف الله، (۱۳۹۷ش)، ماهیت فقهی امنیت؛ حق یا حکم؟، مجله ترویجی فقه

- حکومتی، سال ۲، ش ۵.
۳۳. ضیائی فر، سعید، (۱۳۹۲ش)، فلسفه علم فقه، اول، قم: سمت.
۳۴. ضیائی فر، سعید، (۱۳۹۰ش)، رویکرد فقه حکومتی در فقه، مجله پژوهشی علوم سیاسی دانشگاه باقرالعلوم، سال ۱۴ ش ۵۳.
۳۵. طباطبایی، سید علی رضا و محمدعلی لیالی، (۱۳۹۷ش)، قواعد فقهی پالایش فضای مجازی در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران، مجله پژوهشی حکومت اسلامی، سال ۲۳، ش ۱.
۳۶. عاملی، سیدسعیدرضا، (۱۳۹۰ش)، رویکرد دوفضایی به آسیب‌ها، جرائم، قوانین و سیاست‌های فضای مجازی، اول، تهران: امیرکبیر.
۳۷. عاملی مکی، شهید اول، (۱۴۰۰ق)، القواعد و الفوائد، اول، قم: مفید.
۳۸. عاملی، شیخ حر، (۱۴۰۹ق)، تفصیل وسائل الشیعه، اول، قم: آل‌البتیت علیه السلام.
۳۹. غلامی، نجفعلی و منصور میراحمدی، (۱۳۹۳ش)، فقه فردی و فقه حکومتی، بایسته‌ها و کاستی‌ها، مجله پژوهشی سیاست متعالیه، سال ۲ ش ۴.
۴۰. کلینی، محمدبن یعقوب، (۱۴۰۷ق)، الکافی، اول، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۴۱. کهوند، محمد، (۱۳۹۵ش)، آسیب شناسی شبکه اجتماعی تلگرام، مرکز مطالعات راهبردی فضای مجازی، دانشکده علوم اجتماعی و فرهنگی دانشگاه جامع امام حسین علیه السلام.
۴۲. لک زایی، نجف و میرزا حسین فاضلی، (۱۳۹۷ش)، پاسخ به پرسش‌های اصلی مکاتب امنیتی از منظر فقه با تأکید بر دیدگاه صاحب جواهر، مجله ترویجی فقه حکومتی، سال ۲ ش ۵.
۴۳. لک زایی، نجف و بهرام دلیر، (۱۳۹۱ش)، غایات و اهداف نظام سیاست متعالیه، مجله پژوهشی علوم سیاسی، سال ۱۵، ش ۵۹.
۴۴. لک زایی، نجف، (۱۳۹۴ش)، گونه شناسی امنیت پژوهی در علوم اسلامی، مجله پژوهشی مطالعات راهبردی، سال ۱۸، ش ۷۰.
۴۵. مرتضوی نژاد، مهدی و سیدمهدی میرباقری، (۱۳۹۶ش)، روش‌شناسی فقه حکومتی، مجله تخصصی پژوهش‌نامه‌ی میان‌رشته‌ای فقهی، سال ۵ ش ۲.
۴۶. مشکانی سبزواری، عباسعلی و ابوالفضل سعادت، (۱۳۹۲ش)، فقه حکومتی نرم افزار توسعه انقلاب اسلامی، مجله پژوهشی مطالعات انقلاب اسلامی، سال ۱۰ ش ۳۲.

۴۷. موسوی خمینی، روح الله، (۱۴۳۴ق)، تحریر الوسیله، دوازدهم، قم: جامعه مدرسین.
۴۸. -----، (۱۴۳۵ق)، المكاسب المحرمه، چهارم، تهران: نشر آثار امام خمینی رحمته الله علیه.
۴۹. -----، (۱۴۳۱ق)، تهذیب الاصول [مقرن: آیه الله جعفر سبحانی]، دوم، تهران: نشر آثار امام خمینی رحمته الله علیه.
۵۰. موسوی خویی، سید ابوالقاسم، (۱۴۳۴ق)، مصباح الفقاهه، دوم، قم: فقاها.
۵۱. نجفی، محمد حسن، (۱۴۰۴ق)، جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام، هفتم، بیروت: دار احیا التراث العربی.
۵۲. نظر پور، مهدی، (۱۳۸۹ش)، آشنایی با قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، بیست و یکم، قم: معارف.
۵۳. واعظی، احمد، (۱۳۸۶ش)، حکومت اسلامی، پنجم، قم، حوزه علمیه قم.
۵۴. ورعی، سید جواد، (۱۳۹۷ش)، امنیت از اهداف تشریح، مجله ترویجی فقه حکومتی، سال ۲، ش ۵.

